

JAHON BOLALAR ADABIYOTIDA MODDIYLIKNING MADANIY VA KOGNITIV JIHATLARI

Botirova Nigora

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat
o‘zbek tili va adabiyoti universiteti 1-kurs magistranti

Botirova010793@mail.ru

ANNOTATSIYA

Bolalar adabiyotida, ko‘pincha, murakkab moddiy jihatlar mavjud. Shunga qaramay, bolalar adabiyotida muhim masalalar bo‘yicha juda kam tadqiqot olib borilgan. Maqolaning maqsadi jahon bolalar adabiyotining ahamiyatini ko‘rsatishdir. Maqolada muallifning pedagogik fikrlari, shuningdek, jahon bolalar adabiyoti romanlari dizaynini tahlil qilish orqali bolalar adabiyotining ahamiyatiga oid turli yondashuvlari umimlashtiriladi. Tarixiy rivojlanish va bolalar o‘z kitoblarining moddiylikni qanday o‘zgartirishi haqidagi umumiy tadqiqotga asoslanib, maqola kitobni obyekt sifatida ko‘proq o‘rganadi va bolaning nuqtayi nazaridan kelib chiqib yondashadi. Ma‘lum bo‘lishicha, bolalar uchun yozilgan kitoblarni qabul qilishning o‘ziga xos shakllari mavjud, chunki kitobning moddiylik va uning tadqiqi yangi tajribani taqdim etadi.

Kalit so‘zlar: *Bolalar adabiyoti, bolalar madaniyati, rasmlil kitoblar, mutolaa madaniyati, moddiylik, o‘zida mujassamlash, kognitiv jarayon.*

ABSTRACT

Children’s literature contains several unique material aspects. Despite this, very little research has been conducted on important issues in children’s literature. The purpose of the article is to show the importance of world children’s literature. The article summarizes the pedagogical ideas of the author, as well as different approaches to the importance of children’s literature by analyzing the design of world children’s literature novels. based on research on how to change the materiality of children’s books, the article explores the book more as an object and approaches it from the child’s perspective. It turns out that there are special forms of reception of books written for children, because the materiality of the book and its study offer a new experience.

Key words: *Children’s literature, children’s culture, picture books, reading culture, materiality, embodiment, cognitive process.*

KIRISH

Bolalar adabiy madaniyati va uni qabul qilish nomoddiy va o‘ta moddiy qutblar o‘rtasida sodir bo‘ladi. Bir tomondan, og‘zaki nutq va amaliyot bolalarning

savodxonlik, yozish va tilni o‘zlashtirishi bilan bog‘liq: ertaklar, hikoyalar o‘qish, qo‘shiqlar aytish, qofiyalarni sanash, hazil, so‘z o‘yini o‘ynash va ovozi o‘yinlar. Adabiyotni faqat eshitish orqali qabul qilish, asosan, bolalarga tegishli va bolalar uchun kattalar tomonidan amalga oshiriladi. Bu asarlar ko‘pincha dabdabali illyustratsiya va turli teksturalar, yordamchi materiallar va ilovalardan foydalanish ko‘rinishidagi murakkab materialni o‘z ichiga oladi. Ulardan ba‘zilari kitob haqidagi fikrlarimizni odatdagi shaklda shubha ostiga qo‘yadi. Aksariyat bolalar adabiyotining vizual jozibasi, muqova dizaynidan tashqari, cheklangan. Matn bilan solishtirganda yosh kitobxonlar uchun shakl va muhimlik ikkinchi darajali bo‘lib qoladi. Bolter matbaa haqidagi mulohazalarida, asosan, bolalar auditoriyasi uchun klassik vositani “o‘quvchining ongli mulohazasidan yo‘qolishi kerak bo‘lgan vosita” deb ta’riflaydi [5.1.22]. Og‘zaki bo‘lmagan, ya’ni yozma shakldagi bolalar adabiyoti, ko‘pincha, kattalar adabiyotiga qaraganda moddiy, intensiv bo‘lishi turli darajadagi materiallar bolalar kitoblari uchun boshqacha va muhimroq ma’noga ega ekanligini anglatadi. Bolalar adabiyotining moddiylik haqidagi tadqiqotlar juda cheklangan. Bu gumanitar fanlarda bir-biriga mos kelmaydigan turli xil moddiylik tushunchalarining mavjudligi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin, bolalar adabiyoti esa o‘z tabiatiga ko‘ra, ko‘pincha, fanlararo kirishni talab qiladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Darhaqiqat, moddiylikka ko‘proq e’tibor berishda, birinchi navbatda, fanlararo yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. Shunday qilib, avvalo, biz bolalar adabiyoti va kitoblari bilan bog‘liq bo‘lgan ilmiy fanlarda moddiylik ta’riflarini ko‘rib chiqamiz.

Moddiylik tushunchalari: San’at tarixining bolalar adabiyotiga bo‘lgan yondashuvlari, asosan, rasm yoki illyustratsiyadan iborat bo‘lgan yozma/og‘zaki badiiy komponentlarga e’tibor qaratadi. Shu nuqtayi nazardan, asosiy tasviriy san’atning ishlab chiqarilishi va tabiati haqidagi savollar muhim ahamiyatga ega [9.176]. Moddiylik kitobshunoslik, kitob tarixi, adabiyot tarixi va adabiyot sotsiologiyasida ham muhim o‘rin tutadi. Ommaviy axborot vositalarining tabiati, masalan, tegishli jamiyatning madaniyat va san’at sohalarini mexanizatsiyalash va innovatsiya darajasini ochib beradi. Materiallardan foydalanish “muayyan vaqt va joyda bolalikning ustun ta’riflari” haqida tushuncha berishi mumkin. Bundan tashqari, kitob tadqiqotchilari material qanday kommunikativ madaniyatga mansubligimiz haqida ma’lumot beradigan matnni (yakka holda yoki guruhlarda, chiziqli va ketma-ket yoki vaziyatli va dialogik) o‘qishimizga ta’sir qilishini aniqladilar. Bundan tashqari, amaliy kontekstda adabiyot tasvirlarini o‘rganayotgan tadqiqotchilar,

masalan, adabiyot ko'rgazmalarini tashkil qilish, kitob yoki kitoblarning obyektivligini moddiy artefakt sifatida ko'rib chiqdilar.

Tilshunoslar va filologlar, o'z navbatida, adabiyot kontekstidagi materialni ko'pincha faqat intellektual material sifatida, ya'ni fonema kabi lingvistik birliklar yoki semantik birliklar (masalan, harf, bo'g'in, so'z) yoki motivlar va belgilar kabi she'riy elementlar sifatida ko'rib chiqadilar. Jerom Makgann "germenevtik material"ni "lingvistik va bibliografik kodlarning bog'langan tarmog'i" deb atagan [10.98-100]. Shunga qaramay, ba'zi adabiyotshunos olimlar, tanqidchilar va yozuvchilarning o'zlari kitobning jismoniy aniqligini va matn va tashuvchi o'rtasidagi munosabatni e'tiborsiz qoldirolmaydilar. G'oya va obyekt o'rtasidagi munosabatga qarash matnni uning tashuvchisi bilan birgalikda lingvistik va filologik jihatlar doirasidan tashqariga chiqadigan savollarni qo'yish mumkin bo'lgan artefakt sifatida tushunishni anglatadi. Shu bilan birga, bu filologlar matn qanday ko'p o'lchovli va hissiy ittifoqdosh moddiy obyekt orqali uzatilishini to'liq idrok etishlari kerakligini anglatadi. Xuddi shunday, material va illyustratsiyalar birgalikda o'ziga xos ma'noni yaratadi.

Kitobning moddiy jihatlari o'quvchining asarga bo'lgan umidlari va munosabatini tartibga soluvchi muhit yaratadi. Montanaro Staples ham xuddi shunday yo'nalishga intiladi, u chiroyli rasmlar va jo'shqin mexanikalar bilan o'quvchini asarga jalb qiladi. Bolalar adabiyoti tadqiqotchilarining fikriga ko'ra, yosh kitobxonlar ushbu sinestetik o'qish tajribasiga yaxshi munosabatda bo'lishadi. Bunda ideal tarzda bir nechta funktsiyalar bajariladi: o'quvchi o'qish faoliyatidan zavqlanishi kerak, u bolaning faqat matnni tashkil etuvchi harflarni tasavvur qilishdan iborat bo'lmagan qabul qilish ufqlariga javob berishi kerak. Bundan tashqari, turli fanlarning moddiyligi haqidagi tushunchalarni birlashtirish va kengaytirish kerak, chunki bu bolalar adabiyotini yetarli darajada o'rganishning yagona yo'li. Biz ushbu maqolada bolalar adabiyoti tadqiqotlari moddiylik tushunchalarini qabul qilish jihatlari bilan kengaytirilishi kerakligini tavsiya qilamiz. Adabiyot, kitoblar va moddiylik konsepsiyasi bolalar adabiyotining kengayuvchi va chegaralovchi tendensiyalariga o'xshash bo'lib, u qisman qiziqarli material ishlab chiqarish orqali qabul qilishni ham o'zgartiradi. Ulla Redinning ta'kidlashicha, hozirgi bolalar uchun yaratilayotgan kitoblar shunchaki tasvir mazmuni yuqori bo'lgan kitoblar emas, ularning eng katta qiziqishi mashhur madaniy rasmlar kitoblarni talab qiladi.

Rasmlar kitoblar teginish orqali harakatga keltiriladigan, ovozli yoki shunga o'xshash ajoyib kitoblar bo'lishi shart emas. Rasmlar kitoblar, ko'pincha, g'ayrioddiy, katta formati bilan ajralib turadi. Hatto rasmlar kitoblar ham juda xilma-xil bo'lishi mumkin. Bu xilma-xil ishlab chiqarish imkoniyatlari adabiy va tasviriy bayonni

qo‘llab-quvvatlashi yoki buzishi va shu tariqa moddiy darajada ma’no kasb etishi mumkin. Moddiylikning adabiyotshunoslikda integratsiyalashuviga misol qilib, Messerlining *Yorg Myuller* va Yorg Shtaynerning “*Die Menschen im Meer*” (*Dengizdagi odamlar*) nomli rasmi kitoblari haqidagi tadqiqotlarni keltirish mumkin. Bolalar kitoblarining ko‘p turlari o‘zlarining muhimligi bilan ajralib turish, asosan, kattalar tomonidan ishlab chiqarish va qabul qilish amaliyoti bilan shakllanadigan an’anaviy retseptiv xatti-harakatlarni yengish imkoniyatiga ega.

Bolalar kitoblarida moddiylik va qabul estetikasi. Bizning fikrimizcha, kitobning moddiylikka ta’sir etuvchi qabul shakllarini bolalar adabiyotiga xos xususiyat sifatida ko‘rish kerak. Bundan tashqari, biz bolalar kitoblari bo‘yicha tadqiqotlar bolalar adabiyotini tashkil etuvchi, qabul qilish amaliyotlarini o‘z ichiga olgan kengaytirilgan moddiylik tushunchasini nazarda tutishi kerak deb hisoblaymiz. Illyustratsiyalar sodda bo‘lib, bolalar rasmlarga beixtiyor yaqinlashadi. Shu bilan birga, kitob san’at asari sifatida taqdim etiladi, bu bolalarning moddiylikka aralashuvini o‘z ichiga olmaydi.

Roland Bart ishlab chiqarish va moddiylikni o‘zaro bog‘lash uchun asos yaratgan edi. Quyida biz buni bolalar adabiyoti uchun maxsus deb hisoblagan qabul qilish va moddiylik o‘rtasidagi bog‘liqlikka kengaytiramiz. Bart yozuvni yoki matnlashtirishning jismoniy o‘lchovini adabiyotning paydo bo‘lishidagi asosiy harakat deb biladi [4.113-117]. Bart buni o‘z faoliyati davomida bir necha bor qayta ta’riflagan.

XULOSA

Tarixiy bolalar va o‘smirlar adabiyoti to‘plamidan keltirilgan misollar bolaning o‘ziga xosligi, kitobning moddiylik va uning o‘zgarishi, ayniqsa, kitoblarni bolalarcha qabul qilishda qanchalik chambarchas bog‘liqligini aniq ko‘rsatib turibdi. Bu kuzatuv so‘nggi yillarda ilmiy-tadqiqotlar diqqat markazida bo‘lgan bir sohaga ishora qiladi, ammo bu sohaga, ayniqsa, adabiyotshunoslikda hali ham unchalik e’tibor berilmayapti: mujassamlashgan bilish nazariyasi. “Mujassamlash” atamasi kognitiv jarayonlar nafaqat neyronlarning faoliyati bilan bog‘liq, balki butun tanani o‘z ichiga oladi degan asosiy taxmindan boshlab, turli fanlarning ko‘plab savollari va yondashuvlarini umumlashtiradi.

REFERENCES

1. Ф.Жуманова, С.Авазова, Г.Жобборова, У.Хуснетдинов. Умумий педагогика асослари. Т.: “Ishonchli hamkor”, 2020.
2. Jobborova Gulnoza, O‘quvchi va talabalarga ekologik ta’lim berish imkoniyati “Uzluksiz ta’lim” 2019. № 3 son. 82-84

3. Jobborova Gulnoza Kadamovna. (2022). Formation of Ecological Culture of Primary School Students. *Eurasian Scientific Herald*, 7, 240–242.
4. Berner, R. S. (2007). *Das Winter-Wimmel-Leporello*. Hildesheim: Gerstenberg
5. Bolter, D. J. (2001). *Writing space. Computers, hypertext, and the remediation of print* (2nd ed.). Mahwah: Erlbaum.
6. Lakoff, G., & Johnson, M. (1999). *Philosophy in the flesh. The embodied mind and its challenge to western thought*. New York: Basic Books
7. Messerli, S. (2005). Die Knickkante im Bilderbuch. Die Menschen im Meer als dialektisches Material. In C. Lötscher & I. Tomkowiak (Eds.), *Stofflichkeiten. Aspekte der Materialität in populären Literaturen und Medien* (pp. 9–19). Zürich: Universität Zürich – ISEK.
8. Montanaro Staples, A. (2018). Pop-up and movable books. In B. Kümmerling-Meibauer (Ed.), *The Routledge companion to picturebooks* (pp. 180–190). New York: Routledge.
9. Oetken, M. (2008). *Bilderbücher der 1990er Jahre*.
10. McGann, J. (1991). *The textual condition*. Princeton: Princeton University Press.
11. Раматов, Ж.С., Баратов, Р.Ў., Кушаков, Файзулла Абдуллаевич, Валиев, Л.А., & Хасанов, М.Н. (2022). ТРАНСПОРТ ТИЗИМИ ТАРАҚҚИЁТ БОСҚИЧЛАРИ (ЎЗБЕКИСТОН ТЕМИР ЙЎЛ ТРАНСПОРТИ МИСОЛИДА). *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2 (9), 606-612.
12. Ramatov, J., Umarova, R., Baratov, R., Jurabayev, N., & Artikova, B. (2022, June). Constructive and optimal solutions for the formation of a stable ecological situation in the Aral Sea region of Uzbekistan. In *AIP Conference Proceedings* (Vol. 2432, No. 1, p. 030113). AIP Publishing LLC.
13. Baratov, R. (2021). Prospects of Higher Education System (on the Example of Uzbekistan). *International Journal on Orange Technologies*, 3(3), 128-131.
14. Баратов, Р. Ў. (2022). ТРАНСПОРТ ТИЗИМИДА ТАЪЛИМ ИСЛОҲОТЛАРИ ВА ИСТИҚБОЛЛАРИ. *Academic research in educational sciences*, 3(TSTU Conference 1), 90-95.
15. Baratov, R. U. (2019). INTEGRATION OF A SCIENCE, FORMATION, AND MANUFACTURE IN THE COURSE OF PROFESSIONAL TRAINING. In *ОБЩЕСТВЕННЫЕ НАУКИ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ: ПОЛИТОЛОГИЯ, СОЦИОЛОГИЯ, ФИЛОСОФИЯ, ИСТОРИЯ* (pp. 51-54).

16. Baratov, R., & Uzbekova, S. (2022). INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRODUCTION IN THE PROCESS OF TRAINING. World scientific research journal, 4(2), 7-11.
- 17.
18. Абдурашидова, Нилуфар Абдурашидовна, & Ҳасанов, М. (2022). ЁШЛАР ДУНЁҚАРАШИДА ДИН ВА АХЛОҚНИНГ ЎЗАРО МУТАНОСИБЛИГИ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2 (10), 1226-1235.
19. Ramatov, J.S., Valiev, L.A., Xasanov, M.N. XIX ASRDA HINDISTONDAGI IZHTIMOIY - FALSAFIY JARAYONLAR // ORIENSS. 2022. №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/hih-asrda-indistondagi-izhtimoiy-falsafiy-zharayonlar> (kirish 12/11/2022).
20. Ф. А. Кушаков, М. Н. Ҳасанов, Р. Ў. Баратов, Ж. С. Рамагов, & С. Ҳ. Султанов (2022). ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОНДА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ ВА СЎЗ ЭРКИНЛИГИ. Academic research in educational sciences, 3 (10), 803-810.
21. Рамагов, Ж. С., Муратова, Д., Султанов, С. Ҳ., Тухтабоев, Э., Кушаков, Ф., & Ҳасанов, М. Н. (2022). ИЖТИМОИЙ АДОЛАТ ВА ҚАДРИЯТЛАР ПЛЮРАЛИЗМИ. World scientific research journal, 8(1), 102-108.
22. Рамагов, Ж.С., Баратов, Р.Ў., Султанов, С.Ҳ., Муратова, Д.А., Ҳасанов, М.Н., & Эрнийёзов, У.К. (2022). ЁШЛАР ЗАМОНАВИЙ МАДАНИЙ ҚИЁФАСИ ВА УМУМИНСОНИЙ ҚАДРИЯТЛАР ТУШУНЧАСИНИНГ МАЗМУН-МОҲИЯТИ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2 (10), 376-386.